

Э.Т. Адилова*, О.Х. Аймағанбетова, Н.М. Садыкова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: elnura.adilova@mail.ru

Ш. ШВАРЦТЫҢ БАЗАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫН ЗЕРТТЕУ

Бұл мақала Иерусалим университетінің профессоры Ш.Шварц ұсынған базалық жеке құндылықтар теориясы мен әдістемесі негізінде қазақстандық студенттердің құндылық бағдарларын зерттеуге арналған. Зерттеу нысаны – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің студенттері. Зерттеудің мақсаты – қазақстандық студенттердің құндылық бағдарларының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу.

Мақсатқа жету үшін Google формалар платформасын пайдалана отырып, «Мәдени құндылық бағдарларын өлшеу әдістемесі (SVS – Schwartz Value Survey) арқылы қолданбалы эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Зерттеу нәтижелерін талдау негізінде, құндылық бағдарлары – адамның қарым-қатынас жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын, адамның өлемге, өзіне деген жалпы көзқарасын анықтайтын, жеке ұстанымдарға, мінез-құлыққа, іс-әрекеттерге мән мен бағыт беретін, жеке іс-әрекеттің бағыты мен мазмұнын сипаттайтын күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылыс деген қорытынды жасалды. Қазақстандық студенттерде қалыптасқан құндылықтар адамгершілік сана, адамгершілік іс-әрекеттер мен жеке адамгершілік (рухани) қасиеттер саласында толық көрінеді, бірақ соған қарамастан құндылықтар – идеалдар мен құндылықтар – басымдықтар арасында қайшылықтар бар.

Осылайша, әлеуметтік-психологиялық зерттеулердің арнайы пәні ретінде құндылық бағдарлар құбылысын қарастыру тек теориялық емес, эмпирикалық контексте де өзекті болып көрінеді. Мұндай талдау бүгінгі таңда елімізде соңғы күндері болып жатқан өзгерістерден туындаған жаңарып жатқан әлеуметтік, саяси, экономикалық, мәдени жағдайларда Қазақстан қоғамының одан әрі дамуы үшін ерекше өзекті болып табылады.

Түйін сөздер: студенттер, әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктер, құндылық бағдарлар, Қазақстан қоғамы.

E.T. Adilova*, O.Kh. Aimagambetova, N.M. Sadykova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: elnura.adilova@mail.ru

The study of value orientations of Kazakh students on the basis of the theory and methodology of basic individual values of Sh. Schwartz

This article is devoted to the study of the value orientations of Kazakh students on the basis of the theory and methodology of basic individual values proposed by the professor of Jerusalem University Sh. Schwartz. The object of the study – students of the Al-Farabi Kazakh National University. The purpose of the study: to study the socio-psychological characteristics of the value orientations of Kazakh students.

To achieve the goal, an applied empirical study was conducted using the “Methodology for measuring cultural value orientations (SVS – Schwartz Value Survey) using the Google Forms platform. Based on the analysis of the results of the study, it was concluded that value orientations are a complex socio-psychological phenomenon that characterizes the direction and content of an individual’s activity, determines a person’s general approach to the world, to others, to himself. In Kazakh students, the formed values fully manifest themselves in the sphere of moral consciousness, moral deeds and personal moral (spiritual) properties, but, nevertheless, there is a conflict between values – ideals and values – priorities.

Thus, addressing the phenomenon of value orientations as a special subject of socio-psychological research seems relevant not only in a theoretical, but also in an empirical context. Such an analysis today seems to be especially relevant for the further development of Kazakhstani society in the renewing social, political, economic, cultural conditions caused by the transformations that have taken place in the country in recent days.

Key words: students, socio-psychological characteristics, value orientations, Kazakhstani society.

Э.Т. Адилова*, О.Х. Аймаганбетова, Н.М. Садыкова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: elnura.adilova@mail.ru

Исследование ценностных ориентаций казахстанских студентов на основе теории и методики базовых индивидуальных ценностей Ш. Шварца

Данная статья посвящена исследованию ценностных ориентаций казахстанских студентов, проведенному на основе теории и методики базовых индивидуальных ценностей, предложенных профессором Иерусалимского университета Ш. Шварцем. Объект исследования – студенты Казахского национального университета им. аль-Фараби. Цель исследования: изучить социально-психологические особенности ценностных ориентаций казахстанских студентов.

Для достижения цели было проведено прикладное эмпирическое исследование с использованием «Методики измерения культурных ценностей ориентаций (SVS – Schwartz Value Survey) с помощью платформы Google Формы. На основе анализа полученных результатов исследования был сделан вывод, что ценностные ориентации представляют собой сложный социально-психологический феномен, характеризующий направленность и содержание активности личности, определяющий общий подход человека к миру, к другим, к себе. У казахстанских студентов сформированные ценности в полной мере проявляют себя в сфере нравственного сознания, нравственных поступков и личностных нравственных (духовных) свойств, но, тем не менее, существует конфликт между ценностями – идеалами и ценностями – приоритетами.

Таким образом, обращение к феномену ценностные ориентации как специальному предмету социально-психологического исследования представляется актуальным не только в теоретическом, но и в эмпирическом контексте. Такой анализ сегодня представляется особенно актуальным для дальнейшего развития казахстанского общества в обновляющихся социальных, политических, экономических, культурных условиях, вызванных произошедшими за последние дни трансформациями в стране.

Ключевые слова: студенты, социально-психологические особенности, ценностные ориентации, казахстанское общество.

Кіріспе

Қазақстан Тәуелсіздігінің 30 жылы ішінде біздің қоғам өмірінде түбегейлі өзгерістер болды. Ел тоталитарлық жүйеден жаңа егемен және демократиялық қоғамның қалыптасуына орасан зор трансформацияны бастан өткерді. Шартты түрде «транзиттік кезең» деп аталатын бұл кезеңде елде іргелі сілкіністер орын алып, көптеген Қазақстандықтарда тұтастай алғанда құндылықтар жүйесі өзгерді, жаңа көзқарастар қалыптасты. Жоғары коллективистік мәдениетке тән көптеген дәстүрлі, рухани-адамгершілік құндылықтар, сондай-ақ кеңестік тәрбие кезеңінде қалыптасқан және қазақстандықтардың өмірі мен дамуының ажырамас бөлігіне айналған гуманистік құндылықтар елеулі өзгерістерге ұшырады. Олардың орнына индивидуализм құндылықтары келеді – өзіне деген сенімділік, мақсаттылық, тәуелсіздік, жеке табыс, мансап, ақша және т.б. Бүгінгі таңда ең маңызды өзгерістер отбасылық құндылықтар саласында орын алуда, бұл толық емес отбасылар санының көбеюіне, бір жынысты некеге, серіктестік өмір сүруге және т.б.

Сондықтан бүгінгі таңда қазіргі Қазақстанның алдында көптеген әлеуметтік, экономи-

калық, саяси, экологиялық мәселелердің шешілмегеніне қарамастан, соңғы жылдары халықаралық терроризмге қарсы күресте біздің көпғасырлық мәдениетіміздің негізі болып табылатын рухани-адамгершілік бағдарларды сақтау проблемасы бірінші орынға шығады. Бұл республиканың барлық азаматтарына, әсіресе қазіргі қазақстандық студент жастарға қатысты.

Жастар – бұл өзінің қалыптасуы мен даму сатысында тұрған, өзінің болашақ өмірлік бағдарын тандау алдында тұрған ерекше жас тобы. Әлемге, өзіне деген жалпы көзқарасты анықтайтын, жеке ұстанымдарға, мінез-құлыққа мән мен бағыт беретін олардың болашақ өмірін анықтауда құндылық бағдарлары көмектеседі. Олар өздері ұмтылатын белгілі бір мақсаттарға қол жеткізу нысанын айқындай отырып, жас қазақстандықтардың жеке басын дамыту тетігі ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар, жеке адамның және ол мүше болған барлық топтардың құндылықтар жүйесі қоғам дамуының негізіне айналады. Демек, егер жеке алынған адам дамитын болса, онда тұтас алғанда бүкіл қоғам да дамиды, яғни әрбір жас қазақстандықтың және барлық қазіргі заманғы студенттік жастардың құндылық бағдарлары бүкіл қоғамның одан әрі

дамуы мен тұрақтылығының кепілі болып табылады.

Қазіргі қазақстандық студент жастардың құндылық бағдарлары біздің жас, егемен мемлекетіміздің экономикалық, саяси, мәдени деңгейінің перспективалық дамуымен тікелей байланысты өзекті құндылықтарын көрсетеді. Нәтижесінде, қазіргі кезеңде қазіргі жастардың құндылықтарын зерттеуге ерекше көңіл бөлінеді, өйткені ол біздің дамып келе жатқан егеменді мемлекетіміздің болашағы болып табылады. Осыған байланысты құндылық бағдарларды әлеуметтік-психологиялық зерттеумен тікелей айналысатын зерттеушілердің жауапкершілігі артады. Осы саладағы психологиялық зерттеулердің мәні бізге өте маңызды болып көрінеді. Біз мұны барлық сенімділікпен атап өткіміз келеді, өйткені әлеуметтік-психологиялық білімнің жетіспеушілігі, арнайы зерттеулер мен әзірлемелердің болмауы, осы саладағы әлеуметтік-психологиялық заңдардың рөлін дұрыс бағаламау және жағымсыз, кейде қайғылы салдарға алып келді.

Қазіргі жағдайда ғылым мен теория үшін тұлғаның құндылық саласын зерттеу қоғамның әлеуметтік құрылымының тұрақты динамикасына байланысты ерекше өзектілікке ие болып отыр. Жаһандану процесінде тұлғаның құндылықтарын қалыптастыру түбегейлі өзгерді. Егер дәстүрлі дәуірде діни институттар ұсынған жоғары күш осындай дереккөз ретінде көрінсе, модерн кезеңінде – ұлттық мемлекет, онда қазіргі дәуірді көздердің плюрализмі және жеке құндылықтардың десакрализациясы мен қозғалыстылығының тенденциясын сипаттайды. Қоғамдағы осы өзгерістер мінез-құлықтың әлеуметтік және мәдени стандарттарының біртіндеп жойылуына әкеледі. Психологиялық тұрғыдан бұл тенденциялар болашақтың белгісіздігінің күшеюінен көрінеді. Бұрын адам құндылықтары жүйесінің қалыптасуы мен дамуында маңызды рөл атқарған көптеген детерминанттар (мәдени, тарихи, әлеуметтік) қазіргі уақытта болашақты анықтауда бұрынғыдай маңызды болудан қалып отыр (Забелина, 2018: 182-192).

Қазіргі заман туралы тұрақсыздық пен тұрақтылықтың қарама-қайшы тенденциялары үйлесетін және бір мезгілде бар белгісіздіктің, күрделіліктің және алуан түрліліктің өсу дәуірі ретінде жазылады. Белгісіздік пен вариативтілікті күшейтетін қоғамның мұндай транзитивтік жай-күйі адамнан бейімделу стратегиясын емес, әлемге бейімделуді та-

лап ететін сын-қатерге айналады (Марцинковская, 2020: 132-141). Бұл күрделілік пен белгісіздікті ғана емес, оларды артықшылықтар ретінде пайдалану қажеттігін білдіреді. Пандемия әлемді қамтыған, шекараны тек сыртқы, бірақ коммуникацияның ішкі мүмкіндіктерін елеулі шектеген, қоғамдағы белгісіздікті күшейтті және ұжымдық мәдениеттердің базалық құндылықтарына тосқауыл қойды, сол арқылы әрбір адамның алдына қоғамдық өзара әрекеттестікте болып жатқан өзгерістерге қалай бейімделу керектігін таңдады.

Кез келген мәдениетте құндылықтардың маңызы зор, өйткені ол адамның әлеуметпен, табиғатпен және өзімен өзара қарым-қатынасын анықтайды (Лопухова, 2014: 86). Мәдени орта шеңберіндегі құндылықтар менталдылықтың базалық құрылымы, жеке адамның әлеуметтік мінез-құлқын реттейтін дәстүрлердің негізгі элементі болып табылады (Сулейманов, 2020: 70-76). Белгілі болғандай, тұлға үшін саналы таңдаудың, әлеммен қарым-қатынас құрудың іргелі негізі оның құндылық бағдарларының жүйесі болып табылады, олардың өзегі жеке құндылықтармен беріледі (Леонтьев, 1999: 488). Жеке құндылықтар адамның қазіргі әлемдегі өзгермелі және толық күтпеген жағдайдағы тіршілігін реттеудің іргетасын құрайды, алайда қазіргі қазақстандық жастарда тұлғаның әлеуметтік-психологиялық құндылық корреляттары жеткілікті зерттелмеген.

Зерттеуге мынадай теориялар негіз болды: Ш. Шварцтың базалық жеке құндылықтар теориясы, жеке құндылықтардың нақтыланған теориясы. Ш. Шварцтың негізгі идеясы құндылықтар мотивациялық континуумды құрайды деген тұжырымдамада. Бір-біріне қатысты құндылықтар неғұрлым қарама-қайшы келген сайын, олар соғұрлым жақын орналасқан, Ш. Шварц екі жұп оппозиция құндылықтарын құрайтын жоғары деңгейдегі құндылықтардың төрт блогын бөліп қарастырады. Бірінші жұп өзгерістерге Ашықтық құндылықтарын (жаңа тәжірибеге дайындық, ойлар мен әрекеттердің тәуелсіздігі) және Сақтау құндылықтарын (қолданыстағы тәртіп пен дәстүрлерді сақтау), екіншісі – Өзін-өзі растау құндылықтарын (мәртебеге, билікке және жеке табысқа ұмтылу) және өзінің «Мен» шегінен шығу құндылықтарын (әділеттілікке ұмтылу, басқалардың игілігіне қамқорлық жасау) құрайды (Schwartz, 2012: 663-688). Ш. Шварцтың құндылықтарын жіктеудің басқа да негіздері бар. Өсу, даму және қорқыныштан бостандығын көрсететін құнды-

лықтарға Өзгерістерге ашықтық және «Мен» шегінен тыс шығу құндылықтары жатады. Қарама-қарсы полюсте Сақтаудың және Өзін-өзі бекітудің құндылықтары көрсетіледі, олар жеке адамның қорғау функцияларын білдіреді: қорқынышты болдырмау және өзін-өзі қорғау. Сондай-ақ құндылықтарды топтардың бейнелейтін мүдделеріне (Сақтау және «Мен» шегінен шығу) және тұлғаның мүдделеріне (Өзгерістерге ашықтық және Өзін-өзі таныту) бөлуге болады.

Нысаны – қазақстандық студенттер.

Зерттеу пәні: құндылық бағдарлардың ерекшеліктері.

Зерттеудің мақсаты: қазақстандық студенттердің құндылық бағдарларының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу.

Зерттеудің міндеттері:

1. *Әдіснамалық*: тұлға құндылықтарын зерттеуге арналған әдістемелер дайындау.

2. *Эмпирикалық*: құндылық бағдарлар ерекшеліктерін сипаттау үшін эмпирикалық зерттеу бағдарламасын әзірлеу

Зерттеу болжамы: қазақстандық студенттердің құндылық бағдарлары белгілі бір әлеуметтік-психологиялық сипаттамалармен анықталады.

Қойылған міндеттерді шешу және ұсынылған зерттеу болжамын тексеру үшін мынадай әдістер мен әдістемелер пайдаланылды:

- *теориялық*: құндылық мәселесі бойынша мәселелер спектрін көрсететін ғылыми әдебиеттерді жүйелеу және талдау;

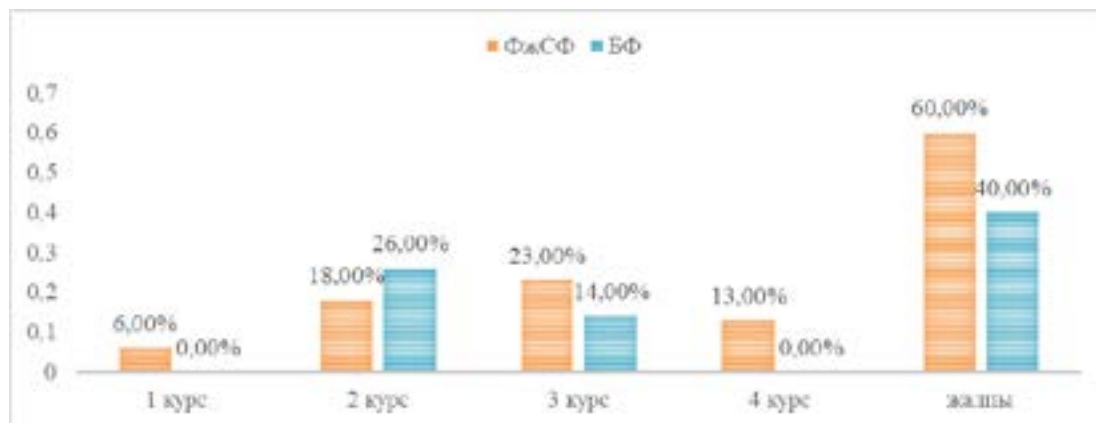
- *эмпирикалық деректерді жинау әдістері*: тестілеу әдісі – Мәдени құндылық бағдарларды өлшеу әдістемесі (SVS – Schwartz Value Survey);
- зерттеу нәтижелерін сапалы талдау және түсіндіру әдістері;

- статистикалық талдау әдістері мен рәсімдері – статистикалық пакет SPSS 23.0. деректерді сандық және сапалық түсіндіру үшін (t-Студент критерийі, корреляциялық талдау, бір факторлы дисперсиялық талдау (ANOVA), каноникалық корреляция әдісі).

Алынған нәтижелердің және олардың негізінде жасалған қорытындылардың сенімділігі мен дұрыстығы бастапқы ережелердің әдіснамалық негізділігімен, оның мақсатына, міндеттері мен болжамдарына сәйкес келетін зерттеудің стандартталған әдістемелерінің кешенін пайдаланумен, эксперименттік іріктеудің жеткілікті көлемімен және оның репрезентативтілігімен, эксперименттік деректерді өңдеу кезінде математикалық статистика әдістерін дұрыс қолданумен, анықталған мәліметтерді мазмұнды талдауымен қамтамасыз етілді.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті базасында жүргізілді. Зерттеуге философия және саясаттану, биология және биотехнология факультеттерінің 1-4 курс аралығындағы 179 студенті (39% ер балалар және 61% қыздар) қатысты 1-суретті қараңыз.

1-сурет – Студенттерді курстар мен факультеттер бойынша бөлу

1-суреттен зерттеуге қатысатын студенттердің 60%-ы философия және саясаттану факультетінің студенттері (6% бірінші курс

студенттері, 18% екінші курс студенттері, 23% үшінші курс студенттері және 13% бітіруші курс студенттері) және 40% биология және био-

технология факультетінің студенттері (26% екінші курс студенттері және 14% үшінші курс студенттері) болғаны көрінеді. Респонденттердің орташа жасы 19,1 жасқа тең (1-кестені қараңыз), ең төменгі жасы 16 жасқа (жалпы сыналушылардың 1%), ең жоғары жасы 22 жасқа (жалпы сыналушылардың 2%) тең.

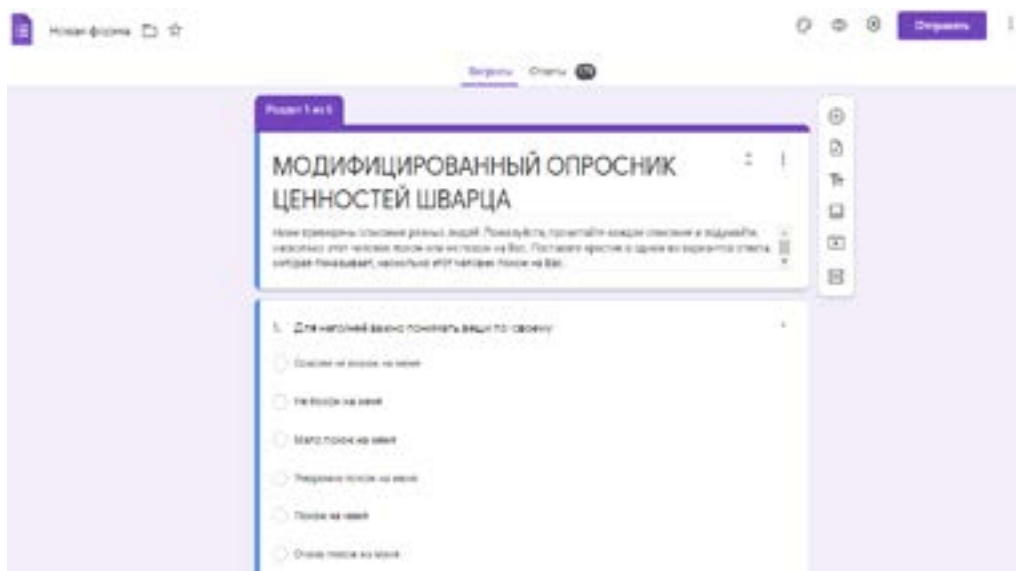
1-кесте – Сыналушылардың жас ерекшеліктері

Сипаттамалық статистикалар				
-	N	Мини-малды	Макси-малды	Орташа
Жасы	179	16	22	19,11
Валидтік N (тізім бойынша)	179	-	-	-

Респонденттер зерттеуге субъективті критерийлер – қолжетімділік, типтік және тең өкілдік бойынша қатыстырылды. Қазақстандық студент жастардың құндылық бағдарларын зерттеуге бағытталған зерттеу үш кезеңде жүргізілді. Бірінші кезеңде деректер екі факультеттің студенттерін тестілеу арқылы жиналды. Тестілеу Google Формалар платформасының көмегімен

өткізілді, өйткені барлық жоғары оқу орындары мен оқу орталықтары пандемия кезінде түрлі онлайн платформаларда қашықтықтан жұмыс істеді (2-суретті қараңыз). Google формалары – онлайн ресурс, сауалнама жасауға, тестілеуді өткізуге мүмкіндік беретін Google Drive кеңсе құралының бір бөлігі.

Сервис кроссплатформалы – оны компьютерде, планшеттер мен смартфондарда пайдалануға болады. Деректер дұрыс синхронизацияланады. Бұл платформаны пайдалану зерттеуді жасырын және жылдам жүргізуге мүмкіндік берді, өйткені кез келген студент өз смартфонның пайдалана отырып, өзіне ыңғайлы уақытта зерттеуге оңай қатыса алады. Тестілеуге қатысу тіркелуді, аккаунттың белсенділігін талап етпейді, сауалнамаға сілтеме мен интернетке шығу мүмкіндігі жеткілікті. Google Форманың көмегімен тестілеудің тағы бір маңызды артықшылығы – зерттеуге қатысушы барлық сұрақтарға жауап бермейінше, егер ол кездейсоқ бір немесе бірнеше сұрақтарды жіберіп алса, онда платформа оны жауап бермеген сұрақтарға қайтарады. Бұл зерттеу жүргізу кезінде өте қолайлы, себебі толық толтырылмаған зерттеу үшін жарамсыз әдістердің санын қысқартуға мүмкіндік береді.

2-сурет – Google форма сауалнамасы бар аккаунт

Екінші кезеңде тестілеу көмегімен алынған деректер жиналып, зерттелді, жиынтық кестелер құрылды, деректерді өңдеу стратегиялары әзірленді.

Үшінші кезеңде жалпы тенденцияларды қадағалау және нәтижелердің сенімділігі мен валидтілігін арттыру үшін сыналушылардың барлық жиынтығының нәтижелері талданды.

Шварц сауалнамасының негізінде барлық құндылықтар әлеуметтік және жеке болып бөлінетін теория жатыр. Сауалнаманы Шалом Шварц 1992 жылы әзірлеген. Сауалнаманы әзірлеу кезінде автор Рокич әдістемесін қолданып, оның тұжырымдамалық базасын кеңейтіп, жетілдірді. Сауалнама әрбір сипатталған құндылықтар түрін білдіретіндей етіп іріктелген екі бөліктен тұратын тізім (57 құндылық) болып табылады. Бірінші бөлім әрекет етудің потенциалды қалаулы әдістерін сипаттайтын 30 тармақтан тұрады (мәнді түрде); екінші бөлік адъективті формада әрекет етудің ықтимал мүмкіндіктерін сипаттайтын 27 тармақтан тұрады. Респондентке құндылықтарды маңыздылық дәрежесі бойынша олардың өміріндегі басшылық қағидаттар

ретінде бағалау ұсынылады (шкала 1-ден 7-ге дейін сараланған). Әрбір құндылықтың мәнін неғұрлым нақты және анық ету үшін әрбір пункттің жанындағы жақшада оның неғұрлым толық сипаттамасы келтіріледі (Панюшева, 2012: 116–128).

Нәтижелер мен талқылама

T-Стьюдент критерийінің көмегімен құндылықтардың зерттелетін екі деңгейі – нормативтік идеалдар деңгейі және мәдени құндылық бағдарларын өлшеу әдістемесі бойынша жеке басымдықтар деңгейі (SVS – Schwartz Value Survey) салыстырылды. Алынған нәтижелер 2-кестеде және 3-суретте берілген.

2-кесте – Мәдени құндылық бағдарларды (SVS – Schwartz Value Survey) өлшеу әдістемесі бойынша студент жастардың нормативтік идеалдары мен жеке басымдықтары арасындағы елеулі айырмашылықтар

Құндылықтар	Нормативті идеалдар	Жеке басымдықтар	T-критерий	p
Конформдылық	9,9	8,9	3,862	0,000
Дәстүр	10,9	10,2	2,339	0,020
Мейірімділік	11,4	8,8	9,174	0,000
Әмбебаптық	18,0	14,1	11,541	0,000
Дербестік	10,9	9,5	4,208	0,000
Стимуляция	8,6	5,1	12,747	0,000
Гедонизм	6,7	8,3	-5,509	0,000
Жетістік	10,6	10,5	,094	0,925
Билік	9,8	8,2	5,772	0,000
Қауіпсіздік	12,2	10,5	5,131	0,000

2-кестеден және 3-суреттен студент жастарда нормативтік идеалдар мен жеке басымдықтар арасындағы елеулі айырмашылықтар зерттелетін 10 құндылықтың 9-ы бойынша анықталғаны көрінеді:

- Конформдылық (p=0,000)
- Дәстүр (p=0,020)
- Мейірімділік (p=0,000)
- Әмбебаптық (p=0,000)
- Дербестік (p=0,000)
- Стимуляция (p=0,000)
- Билік (p=0,000)
- Қауіпсіздік (p=0,000)
- Гедонизм (p=0,000)

Зерттелетін 8 құндылық бойынша конформдылық, дәстүр, мейірімділік, әмбебаптық, дербестік, стимуляция, билік және қауіпсіздік нор-

мативтік идеалдардың пайдасына айтарлықтай айырмашылықтар бар.

Құндылықтардың бұл деңгейі анағұрлым тұрақты және жастардың мінез-құлқының өмірлік қағидаттарын анықтай отырып, не істеу керектігі туралы түсініктерін көрсетеді. Гедонизм құндылығы бойынша айырмашылықтар керісінше жеке басымдықтарға қарай көрініс тапқан. Бұл деңгей сыртқы ортаға, топтық қысымға неғұрлым тәуелді және адамның нақты іс-әрекеттеріне қатысты. Бұл студент жастарға сенім деңгейінде конформдылық, дәстүр, мейірімділік, әмбебаптық, дербестік, стимуляция, билік және қауіпсіздік сияқты құндылықтар маңыздырақ екендігін көрсетеді, ал әрекеттер деңгейінде гедонизм сияқты құндылық көбірек байқалады. Жетістік құндылығы сенім

деңгейінде де, әрекеттер деңгейінде де бірдей жоғары маңызға ие. Сонымен қатар, 3-суретте ұсынылған профиль қазіргі қазақстандық студент жастарда әмбебаптық (18) пен мейірімділікті (11,4) қамтитын өзіндік трансценденттілік (Self-Transcendence) құндылықтары көбірек дамығанын көрсетеді.

Содан кейін каноникалық корреляция әдісі арқылы құндылық бағдарлардың екі деңгейі арасындағы өзара байланыс зерттелді. Бақылау

көлеміне түзетілген сенімдер (идеалдар) мен әрекеттер (басымдықтар) деңгейінің арасындағы каноникалық корреляция коэффициентінің шамасы + 0,987-ге тең ($RCi = + 0,987, p < 0,000$). Нәтижелер екі: сенім деңгейі мен басымдықтар деңгейі арасындағы айтарлықтай күшті оң байланыстың (Canonical R > 0,9) болуын анықтауға мүмкіндік береді, бұл өз әрекеттерінде қазіргі студент жастардың өз сенімдерін (идеалдарын) басшылыққа алатынын көрсетеді.

3-сурет – Мәдени құндылық бағдарларды (SVS – Schwartz Value Survey) өлшеу әдістемесі бойынша студент жастардың нормативті идеалдары мен жеке басымдықтары арасындағы айырмашылықтар

3-кестеде жаңа каноникалық осьтердің әрқайсысына құндылық бағдарлардың әртүрлі деңгейлер үлесінің қарқындылығы туралы деректер берілген. Нәтижелерге сәйкес, жаңа каноникалық осьтердің әрқайсысына ең жоғары үлесі (кемуіне қарай) мынадай сенімдер (идеалдар) енгізеді:

«Гедонизм» ($RCi = 1,022$) – мотивациялық мақсат – ләззат немесе сезімдік рахаты (ләззат, өмірдің рахаты);

«Билік» ($RCi = 0,957$) – әлеуметтік мәртебеге немесе беделге қол жеткізу, адамдар мен құралдарды бақылау немесе үстемдік ету (бедел, байлық, әлеуметтік билік, өзінің қоғамдық имиджін сақтау, қоғамдық тану);

«Әмбебаптық» ($RCi = 0,883$) – түсіністік, төзімділік, барлық адамдар мен табиғаттың амандығын қорғау;

«Дәстүрлер» ($RCi = 0,514$) – мәдениетте бар әдет-ғұрыптар мен идеяларды құрметтеу,

қабылдау (дәстүрлерді құрметтеу, татулық, имандылық, өзін-өзі қабылдау, ұстамды болу) және оларды ұстану;

басымдықтар (әрекеттер) деңгейінде бәрінен жоғары салым (кемуіне қарай) осындай құндылықтарға тең:

«Жетістік» ($RCi = 0,684$) – әлеуметтік стандарттарға сәйкес құзыреттілік таныту арқылы жеке табыс;

«Стимуляция» ($RCi = 0,660$) – жаңа және терең күйзелістерге ұмтылу;

«Мейірімділік» ($RCi = 0,646$) – индивид жеке байланыста болатын адамдардың амандығын сақтау (пайдалылық, адалдық, мейірімділік, адалдық, жауапкершілік, достық, жетілген махаббат);

«Дербестік» ($RCi = -0,549$) – шығармашылықта және зерттеу белсенділігінде ойлау және әрекет ету тәсілдерін таңдау дербестігі.

3-кесте – Идеалдар деңгейлері мен құндылық бағдарлардың басымдықтары үлесінің қарқындылығы

	Өзгермелілер	Каноникалық осьтің стандартталған коэффициенттері
Нормативті идеалдар	Конформдылық	-0,195
	Дәстүр	0,514
	Мейірімділік	0,427
	Әмбебаптық	0,883
	Дербестік	0,147
	Стимуляция	0,210
	Гедонизм	1,022
	Жетістік	0,284
	Билік	0,957
	Қауіпсіздік	-0,154
Жеке басымдықтар	Конформдылық	-0,037
	Дәстүр	0,182
	Мейірімділік	0,646
	Әмбебаптық	0,405
	Дербестік	-0,549
	Стимуляция	0,660
	Гедонизм	-0,189
	Жетістік	0,684
	Билік	-0,419
Қауіпсіздік	-0,163	

Ұсынылған нәтижелерден әлеуметтік сәйкестілік өзін гедонизм, билік, әмбебаптық және дәстүрлер сияқты құндылықтар (идеалдар) арқылы білдіреді, ал тұлғалық сәйкестілік жетістіктер, стимуляция, мейірімділік және дербестік сияқты құндылықтарда (басымдықтарда) өзін көрсетеді. Алынған нәтижелер бір жағынан қазіргі студент жастардың бойында құндылықтардың қалыптасуы мен түрленуін көрсетеді, екінші жағынан – конфликт, сыртқы әлеуметтік шындық қалай бағдарланатынын, қандай бағдар беретінін көрсетеді.

Қорытынды

Біздің жастардың құндылық бағдарына жүргізген зерттеуіміз Қазақстанда орын алған, жұмыс, даму мен табыстың болашағы жоқ ауылдар мен шағын қалалардың тұрғындарымен бірқатар ірі қалалардағы бейбіт митингілер, кейін мародерлық әрекеттер, полицияға қарсылық танытуға ұласқан қайғылы қаңтар оқиғасына дейін жүргізілді. Облыс орталықтары

мен ірі қалаларға қоныс аударған, әлеуметтік және экономикалық тұрақсыздыққа, бейімделу проблемаларына тап болды. Митингілерге тарихи отанына оралған «қандас» атанғандар да белсене қатысты.

Ешқандай әлеуметтік өрлеуі мен болашағы жоқ бұл жастар ірі қалаларда материалдық және психологиялық қиындықтарға тап болды. Сондықтан олардың көпшілігі алдымен бейбіт митингілерге қатысып, мародерлық әрекеттерге барған.

Қаңтар оқиғасы халықтың сан ғасырлық тарихында қалыптасқан төзімділігін, бүкіл күшқуатын, құндылықтарын сынаудың өзіндік бір түрі болды. Әрине, бұл оқиғалар тек жастарға ғана емес, бүкіл ел тұрғындарына өздерінің құндылықтары мен өмірлік басымдықтарын өзгертуге түрткі болды. Көп ұлтты және көпконфессиялы мемлекетте өмір сүріп жатқан барлық халықтардың тату-тәтті өмір сүру мен бейбіт аспанға қол жеткізу қаншалықты маңызды екенін көпшілігіміз түсіндік және бағаладық. Осыған байланысты біз ел үшін осы қайғылы оқиғалардан кейінгі құндылық бағдарларды зерттеудің екінші кезеңін өткізуді жоспарлап отырмыз.

Президент Қ.-Ж.К. Тоқаев Мәжілісте сөйлеген сөзінде айтқандай: «Халықты сапалы өмірмен қамту мен әл-ауқатын жақсарту – мемлекеттің басты міндеті. Бұл сөздерді шынайы іске айналдыру қажет» (Тоқаев, 2022). Одан әрі президент: «Үкімет Қазақстандағы экономикалық теңсіздік мәселелерін шешуге ерекше күш салады... Халықтың ауызбірлігі, Қазақстанның тәуелсіздігі мен егемен даму идеясына деген шынайы сенімі қоғамды ұйыстыру және елімізді ілгерілету үшін қуатты іргетас болып саналады. Біз барлық қиындықты бірге еңсереміз. Жаңа Қазақстанды бірге құрамыз!» (Тоқаев, 2022).

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біздің зерттеу мәселеміз өзгермелі әлемде өзгерістерге ұшыраған қазіргі қазақстандық жастардың құндылық бағдарларын әлеуметтік-психологиялық зерттеу қажеттілігінен туындайды.

Құндылық бағдарлар – адамның қарым-қатынас жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын, адамның әлемге, өзіне деген жалпы көзқарасын анықтайтын, жеке ұстанымдарға, мінез-құлыққа, іс-әрекеттерге мән мен бағыт беретін, жеке іс-әрекеттің бағыты мен мазмұнын сипаттайтын күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Мәдени орта шеңберіндегі құндылықтар менталдылықтың базалық құрылымы, тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқын реттейтін

дәстүрлердің негізгі элементі болып табылады. Жеке құндылықтар адамның тыныс-тіршілігін реттеудің іргетасын құрайды.

Қазіргі қазақстандық жастарда әмбебаптық пен мейірімділікті қамтитын өзіндік трансценденттілік (Self-Transcendence) құндылықтары көбірек дамыған. Қалыптасқан құндылықтар өздерін адамгершілік сана, адамгершілік әрекеттер және тұлғалық адамгершілік (рухани) қасиеттер саласында толық көлемде көрсетеді, бұл статистикалық анықталған өзара байланыстармен расталады. Алынған нәтижелер әлеуметтік сәйкестіліктің қалыптасуын көрсетеді. Осылайша, студенттердің құндылық бағдарларына жүргізген әлеуметтік-психологиялық зерттеу нәтижелерін талдау және жүйелеу қазақстандық

студент арасында «сақтау» құндылықтары басым болып қалатынын көрсетті.

Дегенмен, біз қазақстандық студенттердің өзін-өзі көрсету және өзін-өзі таныту, өз табысы мен дербестігіне бағдарлану жағына қарай мәдени «ілгерілеу» табалдырығында тұрғанын атап өтуге тиіспіз. Бұл тенденция қазіргі қазақстандық студент жастардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың қысқа мерзімді және орта мерзімді перспективаларында айқындалатын болады. Осының салдарынан, біз экономикалық, саяси, мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, жастардың құндылықтар жүйесін және оның өзгеруін зерттеу психология саласындағы маңызды ғылыми мәселелердің бірі болып табылады деп санаймыз.

Әдебиеттер

- Гриднева А.Е. Анализ канонической корреляции как вероятностный метод в обработке информации // *Международная конференция по мягким вычислениям и измерениям*. – 2016. – Т.1. – С. 102-105.
- Забелина Е.В., Честюнина Ю.В., Трушина И.А., Дейнека О.С. Модель психологического времени молодого поколения в период глобализации, обусловленная динамикой универсальных ценностей // *Вестник Удмуртского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика»*. – 2018. – № 2. – С. 182-192.
- Иванников В.А. Понятие личности в психологии // *Вопросы психологии*. – 2012. – №5. – С. 125-126.
- Ильин В.П. Корреляционный анализ количественных данных в медико-биологических исследованиях // *Бюллетень ВСНЦ СО РАМН*. – 2013. – № 4 (92). – С.125-130.
- Ильин В.П. Методические особенности применения t-критерия Стьюдента в медико-биологических исследованиях // *Acta Biomedica Scientifica*. – 2011. – № 5. – Р. 160-161.
- Карабанова О.А. Развитие возрастано-психологического подхода в современной психологии // *Альманах Института коррекционной педагогики РАО*. – 2018. – № 35. – С. 1-13.
- Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, структура и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 1999. – 488 с.
- Лопухова О.Г. Методология и методы кросс-культурной психологии: конспект лекций. – Казань, 2014. – 86 с.
- Марцинковская Т.Д. Транзитивное общество как психологический феномен // *Mobilis in mobile: личность в эпоху перемен* / под общ. ред. А. Асмолова. – М.: ЯСК, 2018. – С. 150-165.
- Наследов А.Д. IBM SPSS, Statistics 20 и AMOS: профессиональный статистический анализ данных. – СПб.: Питер, 2013. – 416 с.
- Панюшева Т.Д., Ефремова М.В. Анализ русскоязычной версии опросника ценностных ориентаций (SVS) Ш. Шварца методом когнитивного интервью // *Социальная психология и общество*. – 2012. – Т.3. – № 3. – С. 116-128.
- Рокич М. Природа человеческих ценностей // *Свободная пресса*. – 1973. – № 5. – С. 20-28.
- Schwartz S., Cieciuh J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lonnqvist J., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., Konty M. Refining the theory of basic individual values // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2012. – Vol. 103(4). – P.663-688
- Сулейманов Р.Ф., Цуца А.В. Кросс-культурные различия в культурно-ценностной ориентации ливанского и русского этносов // *Общество: социология, психология, педагогика*. – 2020. – № 3. – С. 70-76.
- Ткачева Н.А., Баймухаметова Р.С. Ценностные ориентации казахстанской молодежи // *Историческая и социально – образовательная мысль*. – 2016. – Т. 8. – № 6. – С.134-139.
- Токаев К.-Ж.К. Выступление К.-Ж.К. Токаева в Мажилисе: Уроки «трагического января»: единство общества – гарантия независимости. – 2022, 11 января. <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/1950532-opublikovan-polnyy-tekst-vystupleniya-tokaeva-v-mazhilise/>.

References

- Gridneva A.E. (2016) Analiz kanonicheskoy korrelyacii kak veroyatnostnyj metod v obrabotke informacii [Canonical correlation analysis as a probabilistic method in information processing]. *International Conference on Soft Computing and Measurement*, vol.1, pp. 102-105. (in Russian)
- Il'in V.P. (2011) Metodicheskie osobennosti primeneniya t-kriteriya St'yudenta v mediko-biologicheskikh issledovaniyah [Methodological features of the application of Student's t-test in biomedical research]. *Acta Biomedica Scientifica*, no 5, pp. 160-161. (in Russian)

- Ильин В.П. (2013) Korrelyacionnyj analiz kolichestvennyh dannyh v mediko-biologicheskikh issledovaniyah [Correlation analysis of quantitative data in biomedical research]. *Bulletin of VNC SO RAMS*, no 4 (92), pp.125-130. (in Russian)
- Ivannikov V.A. (2012) Ponyatie lichnosti v psihologii [The concept of personality in psychology]. *Questions of psychology*, no 5. pp. 125-126. (in Russian)
- Karabanova O.A. (2018) Razvitie vozrastno-psihologicheskogo podhoda v sovremennoj psihologii [The Development of the Age-Psychological Approach in Modern Psychology]. *Almanac of the Institute of Correctional Pedagogy of the Russian Academy of Education*, no 35, pp. 1–13. (in Russian)
- Leont'ev D.A. (1999) Psihologiya smysla: priroda, struktura i dinamika smyslovoj real'nosti [Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of meaning reality]. M.: Meaning, 488 p. (in Russian)
- Lopuhova O.G. (2014) Metodologiya i metody kross-kul'turnoj psihologii: konspekt lekcij [Methodology and methods of cross-cultural psychology: lecture notes]. Kazan, 86 p. (in Russian)
- Marcinkovskaya T.D. (2018) Tranzitivnoe obshchestvo kak psihologicheskij fenomen [Transitive society as a psychological phenomenon]. Mobilis in mobile: personality in an era of change / under the general. ed. A. Asmolova. M.: YASK, pp. 150–165. (in Russian)
- Nasledov A.D. (2013) IBM SPSS, Statistics 20 and AMOS: professional statistical data analysis. St. Petersburg: Peter, 416 p.
- Panyusheva T.D., Efremova M.V. (2012) Analiz russkoyazychnoj versii oprosnika cennostnyh orientacij (SVS) Sh. Shvarca metodom kognitivnogo interv'yuu [Analysis of the Russian-language version of the questionnaire of value orientations (SVS) by S. Schwartz by the method of cognitive interview]. *Social Psychology and Society*, vol.3, no 3, pp. 116–128. (in Russian)
- Rokich M. (1973) Priroda chelovecheskih cennostej [The Nature of Human Values]. *Free press*, no 5, pp. 20-28. (in Russian)
- Schwartz S., Cieciuh J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lonnqvist J., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., Konty M. (2012) Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 103(4), pp.663-688.
- Sulejmanov R.F., Cupa A.V. (2020) Kross-kul'turnye razlichiya v kul'turno-cennostnoj orientacii livanskogo i russkogo etnosov [Cross-cultural differences in the cultural and value orientation of the Lebanese and Russian ethnic groups]. *Society: Sociology, Psychology, Pedagogy*, no 3, pp. 70-76. (in Russian)
- Tkacheva N.A., Bajmuhametova R.S. Cennostnye orientacii kazahstanskoj molodezhi (2016) [Value Orientations of Kazakhstani Youth]. *Historical and social educational thought*, vol. 8, no 6, pp.134-139. (in Russian)
- Tokaev K.K. Vystuplenie K.K. Tokaeva v Mazhilise: Uroki «tragicheskogo yanvaryya»: edinstvo obshchestva – garantiya nezavisimosti [Speech by K.K. Tokayeva in the Majilis: Lessons of the “tragic January”: the unity of society is a guarantee of independence]. – 2022, January 11. <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/1950532-opublikovan-polnyy-tekst-vystupleniya-tokaeva-v-mazhilise/>. (in Russian)
- Zabelina E.V., Chestyunina Yu.V., Trushina I.A., Dejneka O.S. (2018) Model' psihologicheskogo vremeni molodogo pokoleniya v period globalizacii, obuslovlennaya dinamikoj universal'nyh cennostej [Model of the psychological time of the young generation in the period of globalization, due to the dynamics of universal values]. *Bulletin of the Udmurt University. Series "Philosophy. Psychology. Pedagogy"*, no 2, pp. 182-192. (in Russian)